

Құлманов С. Заң саласы терминдерінің қолданысындағы кейбір сәйкессіздіктер // Ұлттық терминқорды жүйелеудің теориялық және ғылыми-тәжірибелік негіздері. –Астана, 2017. –57-69-беттер.

С.Қ. Құлманов

*А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты
Терминология бөлімінің меңгерушісі, филол.ғ.к., доцент*

ЗАҢ САЛАСЫ ТЕРМИНДЕРІНІҢ ҚОЛДАНЫСЫНДАҒЫ КЕЙБІР СӘЙКЕССІЗДІКТЕР

Андатпа

Мақалада заң саласы терминдерінің бекітілген терминдер сөздігіндегі, заңнамадағы және салалық терминологиялық сөздіктердегі қолданысына талдау жасалады. Заң саласы терминдерінің қолданысындағы кейбір сәйкессіздіктердің себептері бірқатар лингвистикалық және экстралингвистикалық факторлармен (мысалы, сала мамандарының ғылыми тұрғыда негізделген тұжырымдары, «тілдік қалыптасу факторы», терминдердің семантикалық әлеуеті, шығу төркіні және т.б.); заңнамада қолданылған терминдерді өзгертуге болмайды деген уәждің алға тартылуымен; салалық терминологиялық сөздіктерде қамтылған терминдердің бекітілген нұсқалармен қатаң түрде біріздендірілмеуімен түсіндіріледі. Қазіргі кезде терминологиядағы мұндай олқылықтарды жою мақсатында жүйелі түрде жүргізіліп жатқан жұмыстар санамаланып көрсетілген.

Тірек сөздер: термин, терминология, заңнама, сөздік, нұсқа, балама, сәйкессіздік, аударма, сараптама, стандарттау

НЕКОТОРЫЕ НЕСООТВЕТСТВИЯ В ФУНКЦИОНИРОВАНИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Аннотация

В статье анализируются особенности функционирования утвержденных юридических терминов, имеющих место в законодательных актах и документах, а также отраженных в различных отраслевых терминологических словарях. В статье выявлены и установлены причины некоторых несоответствий в употреблении юридических терминов, которые объясняются как лингвистическими, так и экстралингвистическими факторами (основанием тому служат, например, некоторые научно обоснованные выводы отраслевых специалистов, такие как: «фактор традиции», семантический потенциал, происхождение терминов и т.п.); выдвижение на передний план аргумента об неизменности терминологии, используемой в законодательных документах; отражение в отраслевых терминологических словарях утвержденных терминов, и в то же время не подвергавшихся соответствующей унификационной работе; в

исследовательской статье перечислены основные необходимые системные работы по устранению принципиально важных для терминологии подобных пробелов и недочетов.

Ключевые слова: термин, терминология, законодательство, словарь, вариант, эквивалент, несоответствие, перевод, экспертиза, стандартизация

SOME INCONSISTENCIES IN THE FUNCTIONING OF LEGAL TERMS

Annotation

The article analyzes the peculiarities of functioning of the approved legal terms that take place in legislative acts and documents, as well as reflected in various sectoral terminology dictionaries. The article identifies and establishes the reasons for some inconsistencies in the use of legal terms, which are explained by both linguistic and extralinguistic factors (for example, some scientifically grounded conclusions of industry experts, such as: «the factor of tradition», the semantic potential, the descent of terms and etc.); bringing to the forefront the argument about the invariability of the terminology used in the legislative documents; Reflection in approved terminological dictionaries of approved terms, and at the same time not subjected to appropriate unification work; in the research article the main necessary systemic works for eliminating such gaps and shortcomings, which are fundamentally important for the terminology, are listed.

Keywords: term, terminology, legislation, dictionary, variant, equivalent, inconsistency, translation, examination, standardization

Қазақстан Республикасы Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «**Біз қазақ тілін жаңғыртуды** жүргізуге тиіспіз. Тілді заманға сай үйлестіріп, **терминология** мәселесінен консенсус іздеу керек. Сонымен қатар, әбден орныққан халықаралық және шет тілінен енген сөздерді қазақ тіліне аудару мәселесін біржола шешу қажет. ...

Қазақ тілінің осы заманның биік талабына сай, **бай терминологиялық қорын** жасаған соң оны рет-ретімен, кезең-кезеңімен қоғамдық өмірдің бар саласына батыл енгізуіміз керек.», [1] – деп атап көрсетті.

Осы ретте ғылыми прогрестің, техника мен технологияның дамуына байланысты тілімізге күн санап еніп отырған терминдерді қабылдау мен меңгеруде қиындықтар кездесетіндегін айта кетуіміз керек. Қазіргі кезде терминдердің қолданылуындағы әртүрлі сәйкессіздіктер туралы ғылыми әдебиетте де, баспасөзде де аз айтылып жүрген жоқ. Әсіресе қоғамның кез келген саласында қолданылатын заң саласы терминдерінің бүгінгі күні бірізге түсірілмей келе жатқандығы қынжылдаты. Осыдан біраз бұрын аударма саласының майталманы, тілімізге көптеген терминдер енгізген К.Юсуп: «Біздің құқықтық терминологиямыздың біртіндеп енді ғана

қалыптасып келе жатқаны белгілі. Әзірге заңнамамыздың тілі түзіліп, бірыңғай түзу жолға түсе қойған жоқ десек, артық айтқандық емес. Ол әзірге халықтың бірыңғай қабылдап, түсінуіне де қиынға түседі, өкініштісі сол, қазақ тілінде заңдардың оқылмауының бір сыры да, міне, осында жатыр.

Задында, заңнама тілі – мемлекеттік биліктің тілі, мемлекеттің өзінің азаматтарымен сөйлесетін тілі. Демек, біздің алдымызда тұрған бүгінгі үлкен міндеттердің бірі – ресми іс қағаздарының тұрлаулы терминологиясын қалыптастыру, оның тұрақты лексикасын байытып, бір ізге түсіру», – деген болатын [2].

Осыған орай бұл мақаламызды заң саласындағы кейбір терминдердің заңнамадағы қолданыстарын (ЗҚ), бекітілген нұсқаларын (БН) және салалық терминологиялық сөздіктердегі (СТС) аудармаларын талдай келе, төмендегідей жалпы жайттарды жіктеп көрсетуге арнадық:

1. Орыс тіліндегі бір терминнің қазақ тілінде екі немесе одан да көп нұсқада қолданылуы

Заң терминдері қоғамның кез келген саласында қолданылатындықтан, мақаланы осы салаға қатысты негізгі терминдердің заңнамадағы қолданыстарын, бекітілген нұсқаларын және салалық терминологиялық сөздіктердегі аудармаларын салыстырудан бастауды жөн көрдік. Мысалы, *юридическая* термині «заңдық», «заңды», «заңи» түрінде аударылады: *юридическая обязанность* – заңдық міндет; *юридическая наука* – заң ғылымы, құқықтану, заң ілімі, заңтану; *юридический представитель* – заңды өкіл және т.б. Сонымен қатар *легитимный*, *законный*, *юридический* сөздері де заңды, заңдық, заңи сөздерімен аударылады. Бірізділік қағидатын басшылыққа ала отырып, *юридический* сөзінің баламасы ретінде мүмкіндігінше (қалыптасып кеткен атау, сын есім және т.б. есепке алмағанда, мысалы, *юридическое лицо* – заңды тұлға және т.б.) «заңи» сөзін алуды ұсынамыз (*юридическая консультация* – заңи консультация және т.б.).

Мұндай мысалдарды аталмыш салаға қатысты терминдерден көптеп келтіруге болатындықтан, біз олардың ішінен жиі қолданылатындарын көрсетумен шектеліп отырмыз. Мысалы:

- ЗҚ: *легализация* – жария ету [3]; БН: *жария ету* (1981; 07.12.2016), *заңдастыру* (28.06.2016, 08.12.2016) [4]; СТС: *заңдастыру* [5]; *легализация* – *жария ету*, *заңдастыру* [6]. Сонымен қатар осы сөзбен бір түбірден тарайтын *легальный* сөзі мәнмәтінге байланысты *жария*, *заңды* сөздерімен де аударылып бекітілген (*легальное толкование права* – құқыққа жария түсінік беру (07.12.2016), *легальный рецидив* – заңды рецидив (07.12.2016)) [4]. Алайда мұндағы *жария* сөзі басқа сөздермен де бекітілген: *публичное право* – жария құқық (07.12.2016) [4]. СТС: *легальный* – заңды; *толкование права* *легальное* – құқыққа жария түсінік беру [5]; *легальный* – ашық, жария [6], алайда *публичный договор* – жария шарт; *сочетания гласных методов* – жария әдістерді ұштастыру [5].

- ЗҚ: *неправомерное* – заңсыз [3]; БН: *заңсыз* (1981), *құқыққа сыйымсыз* (23.12.2010), *неправомерное (поведение)* – теріс (мінез-құлдық) (07.12.2016) [4]. Алайда *заңсыз* сөзі *незаконное* (1981, 07.12.2016), ал *теріс*

сөзі *отрицательное* (24.05.2014), *негативный* (07.12.2016) [4] сөздерінің баламасы ретінде де бекітілген. СТС: *неправомерное поведение* – *теріс мінез-құлық; неправомерность* – *құқыққа жаттық; неправомерные действия* – *заңсыз іс-әрекет* [5]; *неправомерное действие* – *құқыққа сыйымсыз әрекет; предотвращение неправомерных действий* – *заңсыз іс-әрекеттерді болғызбау* [6].

- ЗҚ: *ответственность* – *жауапкершілік, жауаптылық* [3]; БН: *жауаптылық* (07.12.2016); *жауапкершілік* (07.12.2016) [4]. СТС-де [5; 6] де осындай екі түрлі қолданысты байқаймыз.

- ЗҚ: *принуждение* – *мәжбүр ету* [3]; БН: *күштеу* (1981), *мәжбүрлеу* (06.09.2005; 07.12.2016) [4]. Ал *мәжбүрлеу* сөзі *понуждение* сөзіне де балама ретінде қолданылады (*понуждение* – *мәжбүр ету, еріксіз көндіру, мәжбүрлеу* (07.12.2016)) [4]. СТС: *принуждение* – *мәжбүрлеу, мәжбүр ету, көндіру* [5]; *принуждение* – *мәжбүрлеу, мәжбүр ету* [6]. Осындай сәйкессіздіктерді ескере келе, *принуждение* сөзіне балама ретінде *мәжбүрлеу* сөзін алып, *понуждение* сөзін *еріксіз көндіру* сөз тіркесімен аударған дұрыс сияқты.

- ЗҚ: *обращение* – *өтініш, арыз, жолданым* [3]; БН: *айналыс* (экономика саласына қатысты), *өтініш* (22.04.2008; 07.12.2016), *жүгіну* (23.12.2010) [4]. Мұндағы *өтініш, арыз* сөздері *заявление* сөзінің баламасы ретінде бекітілген және *заявление* сөзінің *мәлімдеме* деген бекітілген нұсқасы да бар (07.12.2016) [4]. Заңнамаға сүйене отырып, заң саласындағы *обращение* сөзінің баламасы ретінде *жолданым* сөзін ұсынамыз.

- ЗҚ: *бюрократия* – *бюрократия* [3]; БН: *бюрократизм* – *төрешілдік* (15.12.2015), *бюрократ* – *бюрократ, төрешіл* (28.12.2016) [4]; СТС: *бюрократ* – *бюрократ, бюрократизм* – *бюрократизм; бюрократ* – *төрешіл, бюрократизм* – *төрешілдік* [6]. Біздің ойымызша, *бюрократия* сөзінің семантикалық ауқымы *төрешілдік* сөзінің жұмсалымдық семасына қарағанда кеңірек тәрізді.

- ЗҚ: *вердикт* – *шешім, ұйғарым* [3]; БН: *кесім* (27.05.2014) [4]; СТС: *шешім, ұйғарым*. Мұндағы *шешім* сөзі *решение* (07.12.2016) сөзінің, *ұйғарым* сөзі *определение* (25.01.2000; 08.12.2016), *предписание* (07.12.2016) [4] сөздерінің баламасы болғандықтан, *вердикт* терминіне балама ретінде *кесім* сөзін ұсынамыз.

- ЗҚ: *иск* – *талап, қуыным* [3]; БН: *қуыным* (2013), *талап қою, талап* (07.12.2016) [4]; СТС: *икс* – *талап* [5], *қуыным* [6]. Алайда *талап* сөзі *притязание* (2013), *требование* (08.12.2016) [4] сөздерінің баламасы болғандықтан, *қуыным* сөзінің қолданылғаны дұрыс деп санаймыз.

- ЗҚ: *вымогательство* – *қорқытып алушылық* [3]; БН: *құнерезлік* (25.01.2000), *бопсалау* (22.04.2008) [4]; СТС: *вымогательство* – *бопсалаушылық* [5], *бопсалап мәжбүрлеу, қорқытып алушылық* [6], ал *шантаж* – *бопса* [5], *шантаж* – *бопса, шантажирование* – *бопсалау* [6].

«Қазақ сөздігінде» *құнерезлік* сөзі реестр ретінде берілмеген, *құнерез* сөзі бар: «Неден болса да қайтпайтын даукес, даукұмар» [7, 845]. Ал *бопсалау* сөзі «Қоқан-лоқылап, сес көрсету» деген мағына береді [7, 547]. Сонымен

қатар *босса* сөзі *шантаж* сөзіне де балама ретінде бекітілген (25.01.2000) [4]. Сондықтан *вымогательство* сөзіне балама ретінде *қорқытып алушылық* сөз тіркесін қолданған дұрыс тәрізді.

- ЗҚ: *подлог* – *жалғандық жасау, жасандылық, ауыстыру, жалғандық* [3]; БН: *қасақылық* (22.04.2008), *жалғандық, жалғандық жасау* (07.12.2016), *ауыстыру – замена* (14.12.2015) [4]; СТС: *подлог – жалғандық, жалғандау, ауыстыру* [5], *подлог – жалған* [6], *қасақылық – саботаж* [6], *жасандылық – фальсификация* [6], *ауыстыру – замена, жалғандық – подделка* [5].

- ЗҚ: *злостный* – *кәнігі (злостный преступник – кәнігі қылмыскер)* [3]; БН: *қысастық, қаскөй (злостное хулиганство – қысастық бұзақылық (1981), злостный преступник – қаскөй қылмыскер (07.12.2016), злой умысел – қаскөйлік пизғыл (07.12.2016)* [4]; СТС: *злостное неповиновение – өрескел бағынбаушылық, злостное хулиганство – кәнігі бұзақылық* [5], *злостный – қаскөй; неплательщик злостный – қасақана төлемеші* [6], *қысастық – злопыхательство* [6].

«Қазақ сөздігінде» *кәнігі, қысастық, қаскөй* сөздеріне төмендегіше анықтамалар беріледі: **Кәнігі.** І. Сын есім. 1. Машықтанған, үйренген, төселген. 2. Шебер, майталман. [7, 610]. **Қысастық.** І. Зат есім. 1. Қастық, өштік. [7, 874]. **Қаскөй.** І Зат есім. 1. Қаскүнем, зиянкес. [7, 773]. Терминологиялық бірізділік бойынша, *злостный* сөзіне *қаскөй* сөзі қолданылуға тиіс деп санаймыз.

- ЗҚ, БН: *именная* – *атаулы* [3; 4]. Алайда *атаулы* сөзі *номинальный, адресный, персональный* сөздерінің де баламасы ретінде аударылады. Дегенмен бұл сөздердің бекітілген нұсқалары түрліше: *лицевой счет – дербес есепшот* (24.06.1998), *самостоятельный – дербес* (21.12.2005), *корреляция частная – дербес корреляция* (06.10.2015), *персональные данные – дербес деректер* (07.12.2016), *автономное учреждение – дербес мекеме* (08.12.2016) [4]. СТС: *номинальный держатель – номинал ұстаушы* [5], *номинальный – атаулы, номиналдық* [5], *адресная – атаулы, мекенжайлық* [5], *адресная – атаулы* [6], *персональный – жеке* [5], *жеке, дербес* [6]. Терминологиялық бірізділікті сақтау үшін *номинальный* сөзіне *номинал*, *адресный* сөзіне *атаулы*, *именной* сөзіне *есімді*, *персональный* сөзіне *дербес* сөздерін балама ретінде ұсынамыз.

- ЗҚ: *консенсус* – *консенсус, ымыра, пәтуа* [3]; БН: *консенсус* (28.06.2016), *ымыра – компромисс* (1992) [3]; СТС: *консенсус – пәтуа* [5], *консенсус – пәтуа, консенсус* [6]. Біздің ойымызша, *консенсус* терминіне балама ретінде *пәтуа* сөзін алған жөн сияқты.

- ЗҚ: *массовый* сөзі: *массовая информация – бұқаралық ақпарат; массовое правосознание – көпшіліктің құқықтық санасы; массовые беспорядки – жаппай тәртіпсіздіктер* [3]; БН: *массовая библиотека – көпшілік кітапханасы* (1981), *массовое общество – бұқаралық қоғам* (1981), *безработица массовая – жаппай жұмыссыздық* (14.07.2005), *груз массовый – көп жүк* (06.10.2015), *массовая информация – бұқаралық ақпарат* (07.12.2016) [4]. Алайда *массовый* сөзіне балама ретінде алынған *көпшілік, жаппай* сөздері орыс тіліндегі басқа сөздердің баламасы ретінде де

бекітілген: *публичная библиотека – көпшілік кітапханасы* (1981), *публика – көпшілік, халайық* (06.10.1999), *общая или частичная мобилизация – жаппай немесе ішінара мобилизация* (2013), *Договор о всеобъемлющем запрещении ядерных испытаний (ДВЗЯИ) – Ядролық сынаққа жаппай тыйым салу туралы шарт (ЯСТТШ)* (2013) [4].

- ЗҚ: *неподкупность* сөзі: *неподкупность судебной системы – сот жүйесінің қиянатқа бармайтындығы; неподкупность – сатылмайтындық, сатылмаушылық*) [3]; БН, СТС: *неподкупность – сатылмаушылық* (07.12.2016) [4].

- ЗҚ: *подстрекательство – арандату, айдап салу* [3]; БН: *арандатушылық* (07.12.2016) [4]; СТС: *подстрекательство – арандатушылық* [5], *провокация – арандату* [5; 6]. Көріп отырғанымыздай, *провокация* сөзі де *арандату* болып аударылып, бекітілген (*провокационный акт – арандатушылық акт* (28.06.2016) [4].

- ЗҚ: *показание – айғақ; заведомо ложные показания – көрінеу жалған жауаптар; свидетельское показание – куәгерлік көрсетпе* [3]; БН: *показание – жауап* (1981), *показание – айғақ* (07.12.2016) [4]. Ал *айғақ* сөзі *свидетельство* (06.10.1999), *показание* (07.12.2016), *улика* (07.12.2016) [4] сөздерімен бекітілген. СТС: *показание – жауап, айғақ, көрсетпе* [5], *айғақ* [6]; *айғақ – показание, улика, доказательство* [5], *айғақ – свидетельство, показание, улика* [6]. Сондықтан *показание* сөзіне *көрсетім* сөзін балама ретінде алуды ұсынамыз.

- ЗҚ: *понятой – куәгер, куә* [3]; БН: *понятой – куәгер, айғақ адам* (07.12.2016) [4]. Заңнамада *айғақ* сөзі *улика* сөзінің баламасы ретінде, сондай-ақ *понятой* сөзі *айғақ адам* сөз тіркесімен аударылып қолданылады. СТС: *понятой – куә* [5], *куәгер – свидетель* [5], *свидетель – куә, куәгер* [6].

- ЗҚ: *нигилизм – нигилизм* [3]; БН: *көзқамандық* (25.01.2000), *нигилизм* (07.12.2016) [4]; СТС: *нигилизм* [5]; *көзқамандық* [6]. «Қазақ сөздігінде» *нигилизм* сөзіне былайша анықтама берілсе: «Эстетиканың, этиканың және т.б. барлық қағидаларын ешбір мойындамай түгелдей жоққа шығару.» (ҚС, 997), *көзқамандық* сөзіне мынадай анықтама берілген: «1. Өз ұлтының мүддесіне жат көзбен қараушылық.» [7, 668]. Осы анықтамаларды негізге ала отырып, *нигилизм* сөзін сол қалпында қолдану дұрыс көрінеді.

- ЗҚ: *хищение – ұрлау; талан-таражға салу, жымқыру* [3]; БН: *хищение – ұрлау* (22.04.2008), *жымқыру* (08.12.2016) [4]; СТС: *хищение – ұрлау, талан-тараж, жымқыру* [5]; *ұрлау* [6], *расхищение – талан-таражға салу* [6]. *Хищение* сөзі *жымқыру* сөзімен аударылуға тиіс деп санаймыз (*ұрлық – кража, талан-таражға салу – расхищение*).

- ЗҚ: *ходатайство – өтініш, өтінішхат* [3]; БН: *қолдаухат* (22.04.2008; 23.12.2010), *өтінішхат* (07.12.2016) [4]; СТС: *ходатайство – өтініш, өтінішхат, қолдаухат* [5]; *ходатайство – өтінішхат, қолдаухат* [6]. Алайда кейінгі заңнамалық құжаттарда *ходатайство* терминінің баламасы ретінде *өтінішхат* термині жиі қолданылады.

- ЗҚ [3], БН: *умысел – ниғыл* (16.10.2004, 07.12.2016) [4], *қасақаналық*. Сонымен қатар *умышленный, умышенно* сөздері *қасақана* сөзімен

аударылады: *поджог умышленный* – қасақана өртеу (09.03.1999), *преступление, совершенное умышленно* – қасақана жасалған қылмыс (07.12.2016) [3]; СТС: *умысел* – қасақаналық, ниет, ой [5]; *умысел* – қасақаналық, ниет [6]; *пизыл* – побуждение [5]; *пизыл* – побуждение, намерение [6]. Сондықтан *умысел* сөзінің баламасы ретінде *қасақаналық* сөзін қолдану керек сияқты.

- ЗҚ: *преступность* – қылмыс, қылмыстылық, қылмыскерлік [3]; БН: *экологическая преступность* – экологиялық қылмыстылық (07.12.2016); *преступность* – қылмыскерлік (23.12.2010); *борьба с преступностью* – қылмыспен күрес (07.12.2016) [4]; СТС: *преступность* – қылмыс, қылмыстылық [5], қылмыстылық, қылмыскерлік [6].

«Қазақ сөздігінде» *қылмыстылық* сөзі реестр ретінде берілмеген, ал *қылмыскерлік* сөзіне төмендегіше анықтама берілген. I. Зат есім: 1. Қастандық істеп, айыпты болушылық. Соның ішінде *буржуазиялық өнердегі өріссіздік, оспадарсыздық пен ойсыздықты қияңқылық пен қылмыскерлікті* эстетизациялау бағыты соңғы кезде бұрынғысынан да бетер бел ала бастауы содан («Қазақ әдебиеті»). [7, 865].

- ЗҚ [3]; БН: *легитимация* – заңдастыру (07.12.2016), *легитимация* (07.12.2016) [4].

- ЗҚ [3]; БН: *проступок* – теріс қылық (1981); *врачебный проступок* – дәрігер кінәсі, *дәрігерлік кінә* (27.10.2006), *гражданский проступок* – азаматтық теріс қылық (07.12.2016) [4].

- ЗҚ: *конфликт* – жанжал, тартыс, дау-жанжал [3]; БН: *жанжал, тартыс* (24.12.2003), *қақтығыс, жанжал* (28.06.2016), *конфликтология* – *конфликтология* (28.06.2016) [4]; СТС: *конфликт* – қақтығыс, дау [5], *жанжал, қақтығыс* [6].

- ЗҚ: *конспирация* – астыртын әрекет ету, құпиялылық [3]; БН: *астыртын әрекет ету* (07.12.2016) [4]. Алайда *астыртын* сөзі *негласный* сөзінің баламасы ретінде де (*негласная проверка* – *астыртын тексеріс* (22.04.2008), ал *негласное сөзі жасырын (негласное следственное действие – жасырын тергеу әрекеті* (07.12.2016)) [4] сөзімен бекітілген. СТС: *конспирация* – *астыртын әрекет ету* [5], *тасалану* [6]. Алайда *конспиратор* сөзін *астыртын әрекет етуші* деп аударсақ, *подпольщик, нелегаль* сөздерінің баламасы туралы ойлануға тура келеді.

2. Қазақ тіліндегі бір терминнің орыс тіліндегі екі немесе одан да көп терминнің баламасы ретінде қолданылуы

- ЗҚ: *заңдылық* – *легитимность, законность, закономерность*; *заңсыз* – *незаконный, нелегальный, неправомерный* [3]; БН: *легитимационные знаки* – *заңдастырылған белгілер* (07.12.2016), *легитимная власть* – *заңды өкімет* (25.01.2000), *социалистическая законность* – *социалистік заңдылық* (1981); *обеспечение законности* – *заңдылықты қамтамасыз ету* (07.12.2016); *закономерность* – *заңдылық* (28.06.2016), *законность* – *заңдылық* (07.12.2016), *действие неправомерное* – *заңсыз әрекет* (1981); *незаконное распоряжение* – *заңсыз жарлық* (1981); *незаконное лишение свободы* – *заңсыз бас бостандығынан айыру* (07.12.2016); *нелегальная*

миграция – заңсыз миграция (07.12.2016) [4]; СТС: заңдылық – законность, закономерность [5; 6]; легитимный – заңды [6]; заңсыз – незаконный, нелегальный [5], заңсыз – незаконный, нелегальный, неправомерный [6].

- ЗҚ: *бедел – авторитет [3]; БН: бедел – репутация (06.01.1999; 27.10.2006; 07.12.2016) [4]; СТС: бедел – авторитет, репутация [5; 6].*

- ЗҚ [3]; БН: *тергеу – следственная, расследование; доследственная проверка – тергеуге дейінгі тексеріс (22.04.2008), акт расследования – тергеу актісі (11.12.2015), негласное следственное действие – жасырын тергеу әрекеті (07.12.2016), расследование служебное – қызметтік тексеру (08.12.2016) [3]; СТС: тергеу – следственная, следствие, расследование, допрос [5]; тергеу – следственная, расследование, допрос [6].* Осыған орай, мысалы, *следственное расследование* сөз тіркесі *тергеулік тергеп-тексеру* сөз тіркесімен аударылуға тиіс деп санаймыз.

- ЗҚ: *жалған – ложный, подложный, мнимый, фиктивный, фальшивый, подделка, лже: фальшивый документ – жалған құжат [3]; БН: подложный документ – жалған құжат (1981), заведомо ложный – көрінеу жалған (04.03.2003); фальсификация ценных бумаг – жалған бағалы қағаздар жасау (27.10.2006); фиктивная сделка – жалған мәміле (2013); мнимая оборона – жалған қорғаныс (07.12.2016); фальшивый документ – жалған құжат (07.12.2016); фиктивный брак – жалған неке (07.12.2016); лжесвидетель – жалған куәгер (07.12.2016) [4]; СТС: жалған – ложный, мнимый, фиктивный, фальшивый, подделка, лже [5; 6].*

- ЗҚ: *жаза – наказание, взыскание, кара [3]; БН: взыскание – жаза (14.07.2005); административное наказание – әкімшілік жазалау (07.12.2016); кара – жазалау, жаза (07.12.2016), смертная казнь – өлім жазасы (07.12.2016); взыскание административное – әкімшілік жаза (08.12.2016) [4].* Сонымен қатар *взыскание* сөзі экономика саласы мәтіндерінде *өндіру* сөзімен, *өндіріп алу* сөз тіркесімен аударылады: *взыскание убытков – шығындарды өндіріп алу (06.10.1999); взыскание алиментов – алимент өндіру (2013); взыскание имущественное – мүліктік өндіріп алу (08.12.2016) [4]. СТС: жаза – наказание, кара [5]; взыскание, кара [6].*

- ЗҚ: *тәртіп – дисциплина [3]; БН: дисциплина – 1. тәртіп; 2. пән (1981); порядок – тәртіп, рет (1981); процедура – рәсім, тәртіп (06.10.1999), режим – режим, тәртіп (1981); порядок – тәртіп, реттілік (23.12.2010); дисциплинарная комиссия – тәртіптік комиссия (07.12.2016) [4]; СТС: тәртіп – дисциплина, порядок, правила [5]; порядок, распорядок [6].*

- ЗҚ: *жасырын – латентный, негласный, скрытый [3]; БН: скрытая буква – жасырынба әріп (02.07.2003), латентная – жасырын (1995); негласное следственное действие – жасырын тергеу әрекеті (07.12.2016).* Алайда мұндағы *скрытый, негласный* сөздерінің басқа баламалары да белгілі: *безработица скрытая – беймәлім жұмыссыздық (14.07.2005); негласная проверка – астыртын тексеріс (22.04.2008) [4]. СТС: жасырын – латентный, анонимный, негласный, скрытый, тайный [5], секрет, скрытый, тайный, конфиденциально по умолчанию [6].*

- БН: *бүлікші – бунтовщик, мятежник* (21.12.2005), *«бүлік» – бунт* (07.12.2016); *вооруженный мятеж – қарулы бүлік* (07.12.2016) [4]. Сондықтан «*мятеж*» сөзінің баламасы ретінде «*лаң*» сөзін ұсынамыз: *вооруженный мятеж – қарулы лаң*. СТС: *бүлік – бунт, мятеж* [5].

- БН: *теріс қылық – проступок* (1995), *превратно* (25.01.2000) [4]. СТС: *теріс қылық – проступок* [5], *порочащий проступок* [6].

- БН: *айып – начет, вина, штраф* (*денежный начет – ақшалай айып* (1981) [4]; *денежный начет – ақшалай айып; начет удержание – ұстап қалу; начет денежный – мойнына ақша салу* (экономика саласына қатысты)); *начет – шығынды мойынға салу* [6]; *штраф – айып* (25.01.2000), *айып – вина* (07.12.2016) [4]. Алайда мұндағы *штраф* сөзінің баламасы – *айыппұл, вина* сөзінің баламасы *кінә* сөздерімен бекітілген: *социальная сущность вины – кінәнің әлеуметтік мәні* [5]; *административные штрафы – әкімшілік айыппұлдар* (14.07.2005); *штраф – айыппұл* (15.02.2017), *вина страхователя – сақтанушының кінәсі* (06.10.1999), *объективная вина – объективтік кінә* (07.12.2016) [4]. Сонымен қатар *кінә, айып* сөздері төмендегі терминдік атаулардың құрамында да кездеседі: *упрек – кінә тағу* (11.12.2014), *обвинение – айыптау* (07.12.2016), *объективное вменение – объективті айып тағу* (07.12.2016) [4].

- БН: *хабарлама: заведомо ложное сообщение – көрінеу жалған хабарлама* (04.03.2003), *авизо – хабарлама* (27.10.2006), *специальное сообщение – арнайы хабарлама* (07.12.2016), *уведомление – хабардар ету, хабарлама* (08.12.2016); *письмо-извещение – хабарлама хат* (08.12.2016) [4]. СТС: *хабарлама – уведомление* [5], *уведомление, извещение, сообщение* [6].

3. Орыс тіліндегі бір түбірлі немесе бір түбірден тараған терминдердің қазақ тілінде әртүрлі нұсқада қолданылуы

Орыс тіліндегі бір түбірлі немесе бір түбірден тараған сөздер қазақ тіліне заңнамада түрліше аударылып, бекітілген. Мысалы, *наркотик – есірткі* (1981); *наркобизнес – есірткі бизнесі* (07.12.2016); *наркомания – нашақорлық* (07.12.2016); *наркоторговля – есірткі саудасы* (07.12.2016), алайда *нарколог, наркология* (07.12.2016) [4] сөздері аударылмай алынады. СТС: *наркомания – нашақорлық, наркобизнес – есірткі бизнесі, наркотик – есірткі, нарколог, наркология* [5], *наркологическая помощь – наркологиялық көмек, наркотик – есірткі* [6]; ЗҚ [3]: *конфликт – жанжал, тартыс, дау-жанжал, конфликт – жанжал, тартыс* (24.12.2003), *қақтығыс, жанжал* (28.06.2016), алайда *конфликтология – конфликтология* (28.06.2016) [4].

Келтірілген сәйкессіздіктерге қатысты мысалдарды тағы да тізбектей беруге болады. Алайда бір мақаланың көлемінде оларды түгендеп шығу мүмкін емес. Дегенмен мына мысалға тоқталмауға болмады. Қазіргі кезде жалпы қоғамда кеңінен қолданылатын *миграция, иммиграция, эмиграция* сөздерінің заңнамадағы қолданысына, бекітілген нұсқаларына және СТС-тегі аудармасына көңіл аударайық.

ЗҚ: *внутренняя миграция – ішкі көші-қон; иммиграционная обсерватория – көшіп келу обсерваториясы; иммиграция – көшіп келу; мигранты – көшіп-қонушылар; миграционная политика – көші-қон саясаты;*

незаконные иммигранты – заңсыз көшіп келушілер; нелегальная миграция – заңсыз көші-қон; эмигранты – көшіп кетушілер; эмиграция – көшіп кету [3].

БН: *миграция – көші-қон* (14.07.2005); *миграция денег – ақшаның көшуі* (27.10.2006), *нелегальная миграция – заңсыз миграция* (07.12.2016), *трудовая миграция – еңбек көші-қоны* (08.12.2016), *миграция населения – халықтың көші-қоны* (08.12.2016); *иммиграционная квота – көші-қон квотасы* (07.12.2016), *мигрант – көшіп-қонушы* (07.12.2016); *незаконные иммигранты – заңсыз көшіп келушілер* (08.12.2016) [4].

СТС: *внутренняя миграция – ішкі көші-қон; иммиграция – иммиграция; квота иммиграции – көшіп келу квотасы; мигранты – көшіп-қонушылар; миграционная политика – миграциялық саясат; миграция – миграция; миграция населения – халықтың көші-қоны; незаконные иммигранты – заңсыз көшіп келушілер; эмигранты – көшіп кетушілер; эмиграция – көшіп кету* [5]; *закон иммиграционный – иммиграциялық заң; иммигрант – көшіп келуші, иммиграционный земельный фонд – иммиграциялық жер қоры; иммиграция – көшіп келушілік; мигрант – мигрант, көшіп-қонушы; миграция – көші-қон, миграционная служба – көші-қон қызметі; реэмигрант – реэмигрант; эмигрант – көшіп кетуші, эмигрант, эмиграция – эмиграция, көшіп кету* [6].

Сонымен қатар бір ғана сөздің әртүрлі қосымшалар жалғанып немесе жалғанбай аударылып жүрген жайттары да бар. Мысалы, *срок гарантийный – кепілдік мерзім* (27.12.2006); *гарантийный срок – кепілдікті мерзім* (07.12.2016); *гарантийное письмо – кепіл хат* (08.12.2016); *гарантийное письмо – кепіл хат* (экономика); *письмо гарантийное – кепілхат* (08.12.2016), *договор гарантийный – кепілді шарт* (08.12.2016). Сонымен қатар *закладной лист – кепілдік қағаз* (1981), *закладная – кепілхат, закладные листы – кепіл парақтар* (27.10.2006), *заклад – қардарлық* (11.12.2002), *закладные листы – кепіл парақтар* (27.10.2006), *закладная – кепілхат* (27.10.2006) [4]; *закладная – кепілдеме* [8]; *закладная – закладная, кепілхат* [5]; *закладные ценные бумаги – кепілхаттық бағалы қағаздар* [8]; *гарантийное – кепілді, кепілдік, кепілдікті* [5], *кепілді, кепілдік* [6]; *закладной – кепілхат* [6].

Заң саласы терминдерін қарастыра келе, мынадай жалпы жайттарды бөліп көрсеттік: 1) орыс тіліндегі бір терминнің қазақ тілінде екі немесе одан да көп нұсқада қолданылуы (мұнда қазақ тіліндегі осы нұсқалар орыс тіліндегі басқа терминнің баламасы ретінде де қолданылуы кездеседі); 2) қазақ тіліндегі бір терминнің орыс тіліндегі екі немесе одан да көп терминнің баламасы ретінде қолданылуы (мұнда орыс тіліндегі осы нұсқалар қазақ тіліндегі басқа терминнің баламасы ретінде де қолданылуы кездеседі); 3) орыс тіліндегі бір түбірлі немесе бір түбірден тараған терминдердің қазақ тілінде әртүрлі нұсқада қолданылуы (сонымен қатар бір ғана сөздің әртүрлі қосымшалар жалғанып немесе жалғанбай аударылуы да кездеседі).

Мұндай сәйкессіздіктердің себебін мынадай жайттармен түсіндіруге болады:

1) орыс тіліндегі бір терминнің екі немесе одан да көп нұсқадағы баламасының бекітілуіне қатысты жекелеген жайттардың орын алуына

(ұсынылған, мақұлданған, тіпті қабылданған, бекітілген терминдерді қайта қарап, қайта бекітуге) бірқатар лингвистикалық және экстралингвистикалық факторлар (мысалы, саласы мамандарының ғылыми тұрғыда негізделген пікірлері, «тілдік қалыптасу факторы», терминнің семантикалық әлеуеті, шығу төркіні және т.б.) себеп болады,

2) заңнамада қолданылатын терминдердің бекітілген терминдермен бірізге түсірілмеуіне заңнамада қолданылған терминдерді өзгертуге болмайды деген уәждің алға тартылуы;

3) салалық терминологиялық сөздіктерде қамтылған терминдердің бекітілген терминдер сөздігіндегі баламалармен қатаң түрде сәйкестендірілмеуі.

Алайда қазіргі кезде бұл олқылықтарды жою мақсатында жүйелі түрде жұмыс жүргізіліп отырғандығын баса айтуымыз керек. Біріншіден, Қазақстан Республикасы Үкіметі жанындағы Республикалық терминологиялық комиссия соңғы жылдары термин бекіту жұмыстарын қарқынды әрі сапалы түрде жүргізіп келеді. Екіншіден, Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Тілдерді дамыту және қоғамдық-саяси жұмыс комитетінің тапсырысы бойынша Ш.Шаяхметов атындағы Тілдерді дамытудың республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығы мен Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының ғалымдары салалық терминологиялық сөздіктердегі терминдерге кешенді сараптама жасаумен айналысуда. Мұндай жұмыстардың нәтижесінде жаңа терминдер бірінші рет бекітуге ұсынылса, кейбір бекітілген терминдерге ғылыми сараптама жасалып, қайта бекітілуге ұсынылады. Сараптама жұмыстары мына негізде жүргізіледі: салалық терминологиялық сөздіктерден іріктеп алынып, бекітуге немесе қайта бекітуге ұсынылатын терминдердің анықтамалары (дефинициялары) келтіріледі; әзербайжан, қырғыз, өзбек, түрік, ағылшын, испан, неміс, француз тілдеріндегі аудармалары (синонимдерімен бірге) беріледі; заңнамадағы қолданысы көрсетіледі; нақты ұсыныстар жасалады. Осындай күрделі де кешенді сараптама жұмыстарының нәтижесінде бекітілген терминдердің баламалары, заңнамадағы қолданысы және салалық терминологиялық сөздіктердегі аудармалары сәйкестендіріледі.

Ендігі қазақ терминологиясының алдында тұрған басты да қажетті міндеттің негізгісі – терминдерді **СТАНДАРТТАУ**. Осы мақсатта терминдерді стандарттайтын белгілі бір құзырлы орган бекітіліп, терминдердің баламаларын заңдық тұрғыдан бекітіп, стандарттау кезек күтірмейтін өзекті мәселеге айналып отыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасы Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. –Астана, Ақорда, 2012 жылғы 14 желтоқсан

2. Юсупов К. Ресми мәтіндер аудармасы: сипаты мен ерекшелігі. – Астана: Фолиант, 2011. – 304 б.

3. ЗҚ – <http://adilet.zan.kz/rus>

4. БН – Бекітілген терминдер жинағы. 1971-2011 жылдар аралығында Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Мемлекеттік терминология комиссиясы мәжілістерінде бекітілген терминдер жинағы / Жалпы редакциясын басқарған Ш. Құрманбайұлы. Құрастырушылар: С. Сәлемов, Г. Азанбаева. Астана, 2012 жыл. – 384 бет.

5. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік (заңтану). 29-том. – Алматы: «Қазақпарат» баспасы, 2014.

6. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік (іс жүргізу және мұрағат ісі). 28-том. – Алматы: «Қазақпарат» баспасы, 2014.

7. «Қазақ сөздігі» (*Қазақ тілінің біртөмдік үлкен түсіндірме сөздігі*) / Құраст.: Н.Уәли, Ш.Құрманбайұлы, М.Малбақов, Р.Шойбеков және т.б. – Алматы: «Дәуір» баспасы, 2013. – 1488 бет.

8. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік (экономика және қаржы). 27-том. – Алматы: «Қазақпарат» баспасы, 2014.